

13.

Janovszki Gabriella:

Az agresszív viselkedés és az iskolai agresszió pszichológiája

1. Bevezetés

Az agresszió gyűjtőfogalom: motivációkat, gondolattartalmakat, érzelmeket és viselkedéseket ír körül, melyek meghatározott személyekre és dolgokra irányulnak, és ártó hatással járnak.

Az agresszív megnyilvánulások korunkban már nem pusztán néha-néha előforduló kellemetlen jelenségek, hanem az életünk részévé vált folyamatos jelenségek. Napjainkban számos olyan helyzetbe kerülünk, amikor érdekek ütköznek. Tapasztaljuk, hogy külső és belső világunk egyre agresszívebb. Munkahely, család, iskola, közlekedési dugók stb. lehetnek színterei az érdekellentéteknek.

A konfliktus megjelenik, de nem akkor, nem ott és nem megfelelően kezeljük ezeket. Visszük tovább magunkban a kisebb-nagyobb stressz növelő „időzített bombáinkat”. Nem tanultuk meg a külső- belső konfliktusok kezelésének megfelelő módszereit. Az agresszió ott van a családok, a formális és informális gyermekközösségek életében, így az óvodában, az iskolában, és a kollégiumban is. A mai világban az iskola az egyik olyan terület, ahol a konfliktusok nem megfelelő kezelése előtérbe került. Pedagógus-diák, pedagógus-szülő, diák-diák, szülő-szülő és tanár-tanár ellentétek kerülnek a felszínre. Az erőszak, az agresszió, olyan méreteket öltött, hogy nem lehet szemet hunyni felette. A szülő, és a tanár egymásra mutat, minden érintett a másikon keresi a felelőst. A nem kezelt, vagy rosszul kezelt agresszió tovább rontja a helyzetet, megmérgezi az egyén, a közösség, az egész intézmény életét, légkörét, az egész pedagógiai klímát.

Az agresszió felismerését és kezelését komoly önismereti munkával önmagunkon kell elkezdenünk, akkor lehetünk hatékonyak a külvilág felé is.

2. Fogalom meghatározás

Az agresszió: támadó jellegű magatartás, ellenséges, belső feszültséggel járó érzület, amely a külvilágra, személyre vagy befelé az átélőre magára irányulhat. Az agresszió lehet tudatos vagy tudattalan, megmutatkozhat közvetlenül vagy közvetve, például bosszúságot okozó

ajándék küldésével, vagy akár átalakult formában is, elfojtott agresszióból származó szorongásban, testi tünetekben. Agresszió olyan viselkedést értünk, amely szándékosan sért fizikálisan vagy verbálisan egy másik embert, vagy rombol tárgyakat. Agresszív viselkedésről szándékosság esetén beszélhetünk. (Hárdi István definíciója).

Az erőszak lényege: rövid, kirobbanó erejű, leginkább a krízis kifejezéssel jellemezhető történés, amely a korábban kialakult feszültségeket feloldja. Az agresszió eredetileg a létfenntartást szolgálja: az állatvilágban a szociális rangsorolás, vagy a területiális kérdések eldöntésében segít. Lányokra, nőkre inkább a verbális agresszió jellemző, míg fiúkra, férfiakra a fizikális jellegű jellemzőbb.

3. Az agresszió tudományos magyarázatai

Freud pszichoanalitikus megközelítése szerint az agresszió – a szexualitáshoz hasonlóan – ösztön. Munkássága kezdetén úgy vélte, mindig frusztráló helyzetek hatására jelenik meg és a környezet ellen irányul. Később megváltoztatta véleményét és úgy gondolta, hogy az agresszió egyenesen belülről fakad, és az ún. halálösztön formájában van jelen és frusztrációtól függetlenül is létezik. A halálösztönben megjelenő agresszió eredetileg az „Én” megsemmisítésére törekszik. Az életösztön védi meg az egyént az agresszív, befelé irányuló impulzusoktól, ennek következtében az agresszió kifelé irányul és bejósolhatatlan következményei vannak. Freud utóbbi elméletét követői elvetették.

A frusztráció-agresszió hipotézis alapján agresszió akkor keletkezik, ha az egyént valamilyen cél elérésében, törekvésében akadályozzák, szükségletének, vágyának kielégítését megghiúsítják, vagyis frusztrálják (Dollard, Miller), ami összeeseng Freud korai elméletével. Az agresszió tehát mindig egy külső tényező hatására jelentkező válasz. Egyes elméletalkotók, úgy vélték, a frusztráció nyomán keletkezett szorongás érzése az, ami kiváltja valójában az agressziót.

Etológiai kutatások egyértelműen azt bizonyítják, hogy az agresszió adaptív értékkel bír az élővilágban. Konrad Lorenz etológus állatok viselkedését tanulmányozva megállapította, hogy az állatoknál a létfenntartást szolgálja az agresszió. Fajon belül főleg a szociális rangsorolás, "ki legyen a vezér", vagy a területiális kérdések, tehát az egyes fajok közötti táplálékszerzés miatt történnek agresszív megnyilvánulások. Jelentős ösztönös agressziót válthat ki az utódok védelme az anyaállatnál és a csoportban is megjelenik idegenek, betolakodók észlelésekor.

Biológiai kutatási tapasztalatok szerint állatok hipotalamuszának ingerlése agressziót vált ki. Főemlősöknél az agresszív késztetések az agykéreg szabályozása alatt állnak. Embernél megállapították, hogy a magasabb tesztoszteronszint, a férfi nemi hormon nagyobb agresszióval jár együtt.

A tanuláselméleti megközelítés szerint a jutalmazott – megerősített agresszív reakciók agresszív magatartásformák kialakulásához, rögzüléséhez vezetnek. Ilyen eset fordul elő, ha egy gyermek erőszakkal el tudja érni kívánságainak teljesítését, sőt, az is elegendő, ha szülei, nevelői hagyják, és nem büntetik agresszív megnyilvánulásait. Bandura a modelltanulás szerepét emelte ki a szociális viselkedésminták elsajátításában. Amennyiben a gyermek számára a modell (szülő, filmhős) viselkedése agresszív és pozitív következményekkel jár, követendő példának fogja tartani és utánozni fogja.

4. A viselkedés zavarok diagnosztikai megközelítése

Közös jellemzőjük az, hogy agresszív, nehezen fegyelmezhető magatartást eredményeznek.

1. Hiperaktivitási rendellenesség, ami figyelemzavarral társulhat

A motórium, impulzivitás és figyelem területén tapasztalunk zavarokat.

Jellemzői: nyugtalan, örökké mozgó, nehezebbre esik ülve maradni, végigkövetni a mások által adott instrukciókat, a külső inger könnyen eltereli, nem tudja sokáig fenntartani figyelmét, gyakran szakít félbe másokat, vagy zaklatja őket azzal, hogy berobban helyzetekbe, amit a környezet agresszióként él meg.

2. Oppozíciós viselkedészavar

Jellemzői: állandóan veszekszik, vitatkozik a felnőttekkel, ellenszegül kéréseinek és a szabályoknak pl. megtagadja a házi feladatot, szándékosan idegesít másokat, pl. lekapja más gyerek sapkáját, másokat okol saját hibáiért, érzékeny, mérges és ellenséges, amit a felnőttek különösen, de a gyerek közösség is nehezen visel el.

3. Antiszociális viselkedészavar

Súlyos megnyilvánulások jellemzik: lopás, hazudozás, szökések otthonról, az iskolából, betörésekben való részvétel, fizikai durvaság, verekedések.

4. Depresszív zavarok is gyakran vezetnek agresszív kitörésekhez. Sok agresszióra hajlamos gyerek súlyos depresszióval küzd a háttérben. A depresszív gondolkodási stílus jellemzője: önmagára, a világra, másokra és a jövőjére vonatkozó negatív szemléletmód. Reaktív

agresszióknak nevezzük azt, hogy agresszív cselekedeteikkel saját gyenge önértékelésüket igyekeznek helyreállítani, így menekülnek a depressziótól.

5. *Aktuális krízis állapotok is kiválthatják* pl. válás, családi feszültségek.

6. *A tanulási zavarok másodlagos magatartási problémákat* eredményezhetnek, melyet a kudarcélmények és a meg nem felelés érzése generál.

7. *Organikus, vagy funkcionális idegrendszeri sérülések* is megváltoztatják a személyiség fejlődését és agresszív zavarokat okozhatnak.

5. Az agresszió megjelenési formái iskolai közegben

A gyermekkori és fiatalkori agresszív megnyilvánulások kialakulását, természetét vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül az iskolai agressziót, ami megjelenhet a tanár részéről, a diákok és a szülők részéről egyaránt.

5.1. A verbális agresszió:

A tanár közlései helyzeténél fogva agressziót jelenthetnek és eredményezhetnek. A tanár-diák aszimmetrikus interperszonális helyzetben a szóbeli közlések megalázó jelentéssel bírhatnak. A tanári agresszió verbális megnyilvánulásainak tipikus példái azok az elvileg *a* tanulói teljesítményt értékelő mondatok, amelyek valójában nemcsak a teljesítményt, hanem a gyermeket, az embert magát is minősítik. A pedagógus megnyilvánulásaiban összekeveredhet a verbális agresszió a nevelési célzatú kijelentésekkel. A tanári verbális agresszió típusos példája az elvárások rendszerének letámadásos közlése, többnyire még a tanév elején, különösen újonnan belépő osztályok esetében. Sok tanár úgy kívánja megalapozni tekintélyét, hatalmi pozícióját, hogy követelményeit fenyegető beszéd- és viselkedésmódban közli tanítványaival. Gyakori az olyan eset is, amikor a verbális erőszak célja *a* valamiért problémás gyermektől való mielőbbi megszabadulás, a tanár ezért zúdítja a tanítványra megjegyzéseit. A gyerek könnyen értelmezheti önmaga világa elleni támadásként és azonnal védekezik, visszahúzódik, vagy támad, esetleg önmaga ellen fordul, és ezekből a reakciókból bármikor kibontakozhat az agresszió. Előfordul, hogy a tanári agresszió nem a gyerekekre, hanem annak családtagjaira irányul. A gyerek azonosul megtámadott szeretteivel, és agresszióval válaszol. A szóbeli közlést kiegészítik a gesztusok, metakommunikatív megnyilvánulások, maga a szituatív kontextus, a szereplők tudatában, pszichikumában rejlő mögöttes megelőző tapasztalatok, melyek még jelentősebb erővel bírnak.

A tantestületben *tanár-tanár* típusú feszültségek is rejlenek a háttérben, sokszor nyíltan is megjelennek és az egész iskola légkörét befolyásolják.

A gyermek közösségen belüli agresszív megnyilvánulásai stilisztikai jegyeiben feltétlenül *különböznek* a tanáritól, jobban leképezik a köznyelvi igen alpári megfogalmazásokat. A korcsoportok a töltés intenzitását tekintve is *különböznek*, különösen a kamaszok körében törnek elő elementáris erővel az indulatok. Az agresszió célpontja mindig a többiek számára valamilyen szempontból *irritálóan más*. Az irritáció kiváltja a társakból a verbális támadást, a kifejezések egyre durvábbak, a kísérő gesztusok, metakommunikatív megnyilvánulások egyre fenyegetőbbek. Csoportban ez különösen igaz, hiszen itt nemcsak egy-egy ember áll szemben egymással, a csoport összeadja erejét, tudását, a tagok versengését. A verbális gúnyolódás, megalázás, megvetés mellett itt is megtalálhatjuk a fegyelmező célzatú erőszakot, hiszen egy-egy csoport vagy egy domináns tagja az agresszív megnyilvánulásokkal bizonyos megkövetelt normák, szabályok megtartására kívánja rákényszeríteni a többieket. Ezek a szabályok lehetnek azonosak az iskola, a kollégium vagy a gyermekotthon elvárásaival, de kiegészülhet a diákok által még megteremtett követelményrendszerrel. A gyermekközösségi elvárások ellentétesek is lehetnek az intézményével, például elvetheti a tanulást, - ilyen esetben a család számára többnyire nem érték az a tudás, amelyet az iskola elvár. Ekkor a jó tanulók válnak a verbális agresszió célpontjává. A kiszemeltek reakciója ugyanaz, mint a tanári agresszióra adottak: félelem, behódolás, dac, ellenállás, lázadás, viszont erőszak, vagy éppen autoagresszió. Egy tényező nehezen megváltoztatható: ez a „faji”, „kisebbségi” hovatartozás. Ha egy közösségben egyszer elkezdődik a rasszista megkülönböztetés, az többnyire megállíthatatlan, latensen mindig fennmarad. A tanári tudatos kontroll ebben az esetben elkerülhetetlen.

A diákközösségekben gyakorta találkozunk a verbális *agresszió felnőttekre irányuló* megnyilvánulásaival. A diákok mindig ragasztottak gúnyneveket tanítóikra, a különféle csúfolásoknak volt indulatokat hordozó tartalmuk. Napjainkra a tanárokat illető verbális agresszió már igen durva és intenzív. Egyre gyakoribbak a nyílt konfliktusok, veszekedések, amelyekben sokszor a pedagógus lesz a vesztes és néha igen fájdalmas sebeket kap a diákoktól. Szomorú tény, hogy sok esetben a szülői, családi háttérből is kapnak megerősítést a gyerekek.

5.2. A pszichoterror:

A pszichoterror, vagy más néven mobbing, folyamat jellegű agresszió, személyek közti interakcióban, szociokulturális kontextusban zajlik: a verbális agresszió megnyilvánulásaitól (pl. állandó gyalázó jelzők, gúnynevek) a molesztálásig, zsarolásig végül a teljes kirekesztésig terjed a skála. Arról a folyamatról van szó, amelynek során egy csoport folyamatosan, egyre erősödő nyomással igyekszik kirekeszteni magából azt a csoporttagot, akit valamilyen szempontból gyengébbnek, sebezhetőnek és irritálóan másnak ítél. A másságot hordozó lehet tanár, diák és felnőtt technikai dolgozó, a mobbing pedig ugyanígy jöhet bármelyik oldaltól. A mobbingot kiváltó másság a gyermekcsoportokban sajnos szinte bármi lehet: a furcsa vidéki tájszólás, öltözködési stílus, a szegény vagy épp a kirívóan gazdag, a fogyatékos, a feltűnően gyenge képességű vagy éppen a túl jól tanuló, vagy egyszerűen a csúnya, a sovány, a kövér, vagy éppen egy másik iskolából érkező tanuló, a származásról nem is beszélve. Előfordul, hogy a mobbingot az elszenvedő alany saját maga váltja ki: visszahúzódik a csoportból, ami mögött sok előző megélt élmény áll. A csoport ilyenkor tolerálná a másságot, ám az egyén rávetíti a csoportra a családban és más közösségekben megélt sérelmeit. Eközben azt éli meg, nem szeretik, nem fogadják el és ezzel kiváltja a többiek haragját. Minél zártabb a csoport, minél több az együtt töltött idő, sőt minél zártabb maga a tér, ahol együtt kell élni a hét napjait, annál inkább fenyeget az a veszély, hogy a diákközösségekben kialakuló aszimmetrikus viszonyok talaján beindul a mobbing jelenség. Pedig óvodáinkra és iskoláinkra jellemző a túlszűfoltosság, a nagy csoportlétszámok és szűkös szobák.

A tanár is lehet a célpont. A gyenge, fegyelmezni, konfliktusokat kezelni nem tudó, szeretet nélküli, vagy épp emberi mivoltában tekintélyét veszített pedagógus könnyen válhat a diákok pszichoterrorjának áldozatává. A diákok gyakran teszik próbára tűrőképességét, alázzák meg a legkülönbözőbb módokon.

5.3. Az iskolai agresszió komplex megnyilvánulásai:

Kialakulhat verbális, pszichikus, cselekedeti megnyilvánulások egész rendszere, néha tragikus következményekkel. Az ilyen kezeletlen és elfajuló konfliktus lehet két- és többszereplős: diák és tanár, diák és diák, csoport és tanár vagy más felnőtt dolgozó, csoport és csoport, diák és nevelők csoportjai, diák és diák csoportjai között.

5.4. Az iskolai agresszió szélsőséges, fizikai megnyilvánulásai:

A konfliktusok olykor a *fizikai terror* fokát is elérik. Fülöpné Böszörményi Alíz leírja, hogy a régmúlt időkből is sok példát ismerünk *tanárverésekre, bosszúkra*, nemcsak a szépirodalomból, például Kosztolányi Aranyárányából, hanem személyes visszaemlékezésekből is. Az 1930/1931-es tanévben történt egy tanárverés, amikor egy felvidéki egyházi gimnázium végzős diákja forgópisztollyal kergette meg a fizikatanárt, mivel az éveken keresztül folyamatosan megalázta, majd az utolsó, döntő órán megbuktatta. A hetvenes évek végén egyik kisvárosunk gimnáziumának végzős osztálya az egész testület meghívta a ballagási bankettre, kivéve a földrajztanárt. Egyik este azonban meglesték, amint hazafelé karikázott, lerángatták a kerékpárról és alaposan elverték. Arcukat a filmekben látott módszerrel harisnyába húzva takarták el.

A jelenkor eseményei is megrendítőek, de elgondolkoztatóak is: az egyik élelmiszer-ipari iskolában vasvázás székét vágott egy diák a tanárhoz, egy másikat egy hentes tanuló csontozó késsel támadott meg. Vidéki szakközépiskolában a matematikatanárt lábánál fogva lógatták ki felbőszült diákjai az ablakon. Egy kollégiumban az éjszakai ügyeletben a diákok egy kirobbant és igen elfajult veszekedés során székhez kötözték a nevelőt.

A *diák-diák agresszió* súlyos formái szintén ősiek. A legváltozatosabb kínzási formák, beavatási szertartások egész sorát ismerjük, miként az „igazságosztás” és a bosszúállás formáit is. Mára sajnos a legabszurdabb formák ismertek: fegyveres támadások, ámokfutó, lövöldöző kamasz gyilkosok, gyerekek által elkövetett gyerekgyilkosságok hívják fel a figyelmet a probléma súlyosságára.

6. Az agresszió kialakulásának pszichológiai okai

Az agresszív viselkedés fejlődése gyermekkorban:

A gyermekek a valódi agresszió kifejezésének képessége nélkül születnek. Kognitív képességeik nem teszik lehetővé a szándékos cselekedetek kivitelezését. Körülbelül 7 hónapos kortól a gyermek már képes cselekedeteinek szándékot és célt adni. Ha akadályozzák, frusztrálódik – de ez még nem agresszió – hiányzik az ártó szándék. 1,5 – 2 éves kortól a dühkitörések céltudatosabbak lesznek. Haragra gyúl, de még mindig könnyen elterelhető. 3-4 éves korban a dackorszak opponáló magatartás megjelenését jelenti, de ez sem nevezhető valódi agressziónak, legfeljebb helytelen nevelői attitűd miatt válhat agresszívvá a

gyermek. Amennyiben a stabil önértékelés és identitás kialakulásánál – serdülőkorban – felerősödik az agresszió, felnőttkorban nagyobb valószínűséggel fognak megjelenni agresszív megnyilvánulások az egyén viselkedésében.

Az agresszió kialakulásában a *család egészségének hatása* a legfontosabb: a szülői túlzott szigor, a gyermek fizikai, vagy pszichés bántalmazásának, a szeretetkapcsolat hiányosságainak, valamint a jutalmazott agresszióknak fontos szerepe van. Az agresszió kialakulásának legfontosabb tényezői:

1. fizikális agresszió (verés) és emocionális, lelki szadizmus (pszichoterror),
2. hideg, elhanyagoló, szeretet nélküli szülői magatartás,
3. agresszió jutalmazása, nevelési hibák.

1. A kórosan agresszív, később bűnözővé váló viselkedés kialakulásának leggyakoribb oka: a gyermek bántalmazása a család részéről: durva fizikai büntetések, szexuális bántalmazások, lelki megalázás, pszichoterror (a szakirodalom gyermekkori abúzusnak: bántalmazásnak, gyötrésnek nevezi). Ezek a traumák gyakran feldolgozhatatlan sérüléseket hoznak létre. A gyerek nem érti, hogy a szeretett felnőtt hogyan tehet vele ilyeneket, ugyanakkor fél a szülő elvesztésétől. Büntudati körök indulnak el benne, gyakran magát okolja a történetekért. Büntudata miatt sokáig nem mer szólni, és ha szól, gyakran akkor sem hisznek neki. A bántalmazott gyerek azonosul az elkövetővel és később súlyos magatartási mintákat, deviáns viselkedést alakít ki. Figyelemfelkeltő viselkedésével kezdetben a titok felderítését kívánja előidézni, s amikor a felnőtt világ erre nem megfelelően reagál, tovább fokozza nem kívánatos viselkedését. Végül bekövetkezik a deviáns csoportokhoz való csatlakozás. A testileg és lelkileg bántalmazó szülő leggyakrabban személyiségzavarral küzd, agresszív, érzelmileg éretlen, mindenáron dominanciára törekvő személyiség. Mindezt tovább árnyalja a drog, vagy alkohol abúzus. Ezeket a szülőket általában szintén verték gyermekkorukban, szegénységben, szociális izoláltságban éltek. Leggyakrabban alacsony iskolázottsági szinttel rendelkeznek, hisznek a fizikai büntetés hasznosságában. A szülők viselkedését, így agresszív megnyilvánulásait is utánozza a gyermek, főleg, ha az hatékonyak bizonyul.

2. Az agresszív viselkedészavarok kialakulásának másik tényezője a hideg, elutasító, szeretet nélküli szülői bánásmód, az érzelmi biztonság hiánya, a gyermek elhanyagolása. Különösen rombolóan hat a szeretetteljes anya-gyermek kapcsolat hiánya az egyén későbbi

érzelmi viszonyaira embertársaihoz. Az elhanyagolt gyermeknél nem alakul ki az egyetlen személyhez fűződő szoros kapcsolat, az egyén érzelmi kapcsolódó képessége csökken, kialakul a *korai kötődési zavar*, létrejön a *személyiség alapzavara*. A szülővel való azonosulás elmarad, és ezáltal nem jön létre a személyiség és az erkölcs szilárd kiépülése. A pszichológiai elméletalkotók zöme úgy véli, a korai anya-gyermek kapcsolat alapvető jelentőségű az agresszió kialakulásának folyamatában, a csecsemő számára az elegendően figyelmes, empatikus, kielégítő anya hiánya tartós frusztrációt okoz. Ennek következménye az alapzavar kialakulása, ami súlyos deficitek, hiányállapotok kialakulását jelenti a személyiségben, változatos, szélsőséges és súlyos tünet együttesekkel, melyek sosem gyógyíthatók meg teljesen. A korai anya-gyermek kapcsolatra elsőként a budapesti pszichoanalitikus iskola helyezett hangsúlyt. Így Ferenczi Sándor (Freud magyar tanítványa) például felismerte, hogy a nem kívánt gyermekek csökkent életkedvvel jönnek a világra. Margaret Mahler pszichoanalitikus úgy vélte, az anyai elfogadás és érzelmi megértés nagyfokú hiánya negatív hangulati predispozíciót alakít ki a gyermekben. A kegyetlen, vagy elhanyagoló bánásmódban részesülő gyermek a másokkal való kapcsolataiban is a fájdalmat keresi.

Bowlby szerint a korai anya-gyermek kapcsolatban a gyermek kialakít magában egy gondolati és érzelmi sémát a személyközi kapcsolat prototípusáról, mely későbbi életében kapcsolatai mintául szolgál. Ezekben a sémákban a szeretett személy hozzáférhetősége, valamint maga az egyén reprezentálódik abban az értelemben, hogy mennyire szeretetre és figyelemre méltónak érzi magát. Amennyiben a kötődési kapcsolat nem kielégítő, negatív kapcsolati minták alakulnak ki és a kapcsolatokra vonatkozóan negatív gondolkodási sémákat aktiválnak, ez pedig elindítja az agresszív válaszok megjelenését. A csecsemőkorai kötődési stílusnak megfelelően reagálunk később is a külvilágra. Az anya-gyermek kapcsolat sérült változataiból levezethetők a későbbi diák-tanár függőségi viszonyban megjelenő agressziós elemek.

3. Agresszív megnyilvánulásokat okozhatnak a nevelésben megjelenő károsító szituációk, és hibás nevelői módszerek is: pl. a család felbomlása, következtelen szélsőségesség, vagy bizonytalankodó, tekintély nélküli nevelés, kényeztetés, a korlátozás, szabályozás hiánya, az agresszív viselkedés jutalmazása. Utóbbiban „kezdetnek” elég, ha a szülő ráhagyja gyermekére a verbális agresszió megnyilvánulásait: a trágár, durva beszéd, káromkodástól az iskolában, óvodában, kollégiumban megélt konfliktusok otthoni megbeszéléseiben megjelenő „minősítésekig”. Egy-egy gyerekre, illetve diaktársra vagy pedagógusra, felnőtt dolgozóra odavetett vagy rázúdított jelzőáradat, minősítés igen agresszív

elemeket hordozhat. Az enyhe, „Kati néni hülye” típusú mondatoktól, a legdurvább megjegyzésekig, amelyeket már rendszerint erős érzelmi megnyilvánulások kísérnek. A szülő sajnos gyakran partner, sőt egyre több az olyan eset, amikor a szülő maga is agresszorral válik, jeleneteket provokál az iskolában, kollégiumban. A szülők által provokált jeleneteknek gyakran tanúi vagy aktív szereplői a gyerekek is.

7. Pszichés következmények

Az agresszív, antiszociális viselkedés különböző formái mögött közös pszichológiai tényezőket lehet azonosítani: ami abban áll, hogy a gyerek önmagát és másokat is rosszul észlel. A durva, vagy elhanyagoló szülői nevelés hatása beépül a gyermekbe: úgy észleli, mások méltánytalanul bánnak vele, folyamatosan bántalmazzák őt. A gyermekben elindul a kétségbeesett dac, ellenállás és lázadás. A gyerek szembefordul szüleivel, majd az egész felnőtt világgal. Semleges helyzetekben is a beépült séma alapján észleli a helyzeteket: *ellenséges szándékot tulajdonít* a nevelőnek, vagy a többi gyermeknek, *önmagát áldozatnak*, a *másikat mindig támadónak* látja. Elfordul a felnőtt világtól, nem jön létre azonosulás és a közvetített értékeket, normákat nem veszi át.

Ellenségesként értelmezi mások viselkedését akkor is, amikor a másik tanítja valamire, felhívja a figyelmét egy hibára, kéri annak kijavítását, esetleg szóvá tesz valamit. Nehezen megközelíthető pedagógiai szándékkal és eszközökkel, mert azonnal a jogtalan támadót látja a nevelő megnyilvánulásaiban, ahelyett, hogy segítő szándékúnak, megfontolásra méltónak értelmezné azt. Állandóan harcra kész, mert mások viselkedését szünet nélkül támadónak észleli.

A megfélemlítő nevelés másik hatása, hogy önértékelése alászáll, Énje rendkívül törékennyé válik, kialakul a *depresszió* és a munkakedv hiánya.

Az események *negatív értelmezése* kezdetben feszültséget és védekezési szándékot kelt, majd haragot ébreszt, és ekkor igyekszik helyreállítani sérült autonómiáját és önérzetét. Megtámadja az általa fenyegetőnek vélt személyt, vagy egy más kéznél lévő célpontot. Lelki sérülését gyógyítja így, azonban ez veszélyessé válik a külvilág számára.

Jellemző gondolkodási hibái:

Személyre vonatkoztatás: mások cselekedeteit maga ellen irányulónak értelmezi, mindenkit ellenségnek lát.

Szelektivitás: csak a negatív vonásokra koncentrálnak, nem veszi észre a jó dolgokat a másokban.

Az indítékok félreértelmezése: a pozitív szándékot is manipulatívnek látja.

Túlzott általánosítás: mindenki ellenem van típusú megélések jellemzik.

Tagadás: másokat tart felelősnek az erőszakért.

Fekete-fehér gondolkodás: valami vagy rossz, vagy jó

8. Az agresszió kialakulásának társadalmi okai

A nagy társadalmi hatásokat a kisebb csoportok, egységek, így a család, az iskola és a média közvetítik a gyermekek felé. A leggyakoribb társadalmi problémák, melyek közvetve vagy közvetlenül agresszió-fokozó hatással bírnak:

A városi létforma velejárója, hogy az emberek életében nem épülnek ki valódi megtartó közösségek, így gyermekközösségek sem, ezért hiányzik a „valahova-tartozás élménye” a gyermek életéből.

A sport, főként a tömegsport és a napi rendszeres mozgás hiánya miatt a felnőttek és a gyermekek is inkább csak szurkolnak, nem sportolnak. Ennek egyik következménye, hogy a katarzis-elmélettel ellentétben nem csökken, hanem éppen nő az agresszió, mint például a futball-huliganizmus esetében.

A gazdasági válságok hatására a családi pszichés erőforrások gyengülnek, a munkahelyi elvárások növekednek, sokan kisodródnak a munkaerőpiacról. A család, mint mikrotársadalmi egység egyre kevésbé képes betölteni a pszichés erőforrás és akár a gazdasági erőforrás szerepét.

Növekszik a létbizonytalanság, szegénység és a társadalmi elvárások következetlenek, sőt hiteltelenek, ami fokozza az emberek agresszív ösztönkésztetéseit, gondoljunk a forradalmak kirobbanására.

A média hatásait tekintve több típusú filmet kell elkülöníteni, melyek nagy hatást gyakorolnak a gyermekkori agresszió kialakulására:

A rajzfilmek hősei fizikai agressziót alkalmaznak egymás ellen és sajnos a gyerek számára még realitás, hogy a kilapított egér újjáéled (Tom és Jerry).

Az akciófilmekben, pl. a Terminátorban, de az összes többiben is az agresszió jutalmazott cselekedet, sőt az egyetlen és elkerülhetetlen megoldásnak tűnik.

A háborús filmekben, mint szükséges rossz jelenik meg az öldöklés, de az önfennmaradás szempontjából elfogadhatóvá válik.

A horrorfilmek óriási népszerűsége arra utal, hogy a borzongás és a félelem átélése lehet pszichológiailag motiváló tényező, majd a megkönnyebbülés élménye erősíti a folyamatot.

Számítógépes játékok (például a Doom-játék) megjelenését követően az Egyesült Államokban végzett vizsgálatok szerint 30%-kal nőtt a fiatalkorúak körében a bűnelkövetés.

9. Megoldási javaslatok

9.1. Általános elvek:

A viselkedésszavarok súlyossági foka és kezelhetősége különböző. Természetesen minden esetet személyre szóló megértéssel és eszközökkel kell kezelni. Az előzőekből következik, hogy az állandó büntetés, a „kiverjük belőle a rosszat” szemlélet nem lehet célravezető. Az elrettentés csak időleges hatással bír a fiatalkorúra, de nem változtatja meg. Sőt, inkább megerősíti azt az elképzelését, hogy ő egy sérülékeny áldozat, mások pedig ellenségesek vele szemben. A világ valóban úgy működik, ahogy azt ő hiszi.

Ennél fogva kijelenthetjük, az elrettentés valójában állandósítja az erőszakos viselkedést, amely az egyén beépült téves hiedelmeiből fakad és tovább fokozza szélsőséges viselkedésbeli megnyilvánulásait.

A bűnözéssel kapcsolatban sajnos fogalomzavar van az iskolákban. Az általános iskolások lopásait, csavargásait és egyéb megnyilvánulásait leginkább a ki nem mondott harag, a szeretet és törődés hiánya motiválja, semmint az igazi bűnözőkre jellemző szándék. Van olyan nevelő, aki sajnos nem részvétet, melléálló segítséget, hanem felháborodást, megvetést él át és a dac „letörését” tűzi ki célul, amivel a gyermeket végső elidegenedésbe, minden közösségi norma elleni lázadásba kergeti.

Az egyetlen lehetőség az együttműködés kialakítása: személyre szóló állandó figyelemmel, beavatkozási készenléttel, a helyzet és a kóros megnyilvánulások közös értelmezésével, valamint a közös megoldások keresésével. Természetesen a felnőtt irányításának és tekintélyének napról napra történő kialakítása és emellett a bizalom állandó felépítése is elengedhetetlen tényező.

Az iskolai nevelő dolga az lenne, hogy szorosabbra zárja a gyermek körül a közösséget, és megpróbálja segíteni a világgal haragban lévő gyermek bizalmának kialakulását. Fontos az önbecsülés emelése, a gyenge Én erősítése, a sikerélményekhez juttatás.

Az agressziót lehet befolyásolni, neveléssel, terápiás hatásokkal szocializálni, melynek építőtéglái: (1) a védekező-elhárító, elfojtó mechanizmusok kialakítása; (2) a Felettes Én kialakulásának erősítése; (3) agresszív töltésű működések kontrolljának, irányításának megvalósítása (4) stabil önértékelés és identitás kialakítása.

9.2. Oktatásirányítási szempontok:

Az Európai Unió országaiban megnövelték a pedagógusi, pedagógusokat segítő alkalmazotti - pszichológus, szociális munkás, asszisztens – státuszok számát, az iskolai agresszió növekedése miatt.

Az iskolák és az osztályközösségek tanuló létszámának maximálását is fontos elvnek tekinthetjük. A csoport létszámok emelése a territórium védelmének és az alsocsoportképződések törvényszerűségeinek megfelelően növeli az agressziót.

Fontos, hogy a közoktatás szereplőinek védelmét jogi eszközökkel is erősítsük.

Külön támogatási rovat beállítása válhat szükségessé a különösen veszélyeztetett lakóközösségekben működő, illetve a speciális programokat megvalósító intézmények számára.

A veszélyeztetett serdülők számára kísérleti intézmények kialakítása válhat szükségessé. Bentlakásos intézmények létrehozása is elindíthat egy jó folyamatot, mely elsősorban a legveszélyeztetettebb városi környezetekben javasolt.

Az iskolaépületek megfelelő kialakítása sokat segíthet: „érdekes látványt nyújtó” környezet, az épület harmonikus illeszkedése az élő és élettelen környezetbe, az iskolába kerékpárral, illetve gyalog érkezők részére biztonságos utak építése, az összes tanulót befogadó, színházi előadás tartására is alkalmas aula és klubszobák, valamint a társas együttlét színteréül szolgáló büfé-teázó kialakítása, hogy az intézmény tanulói valóban jól érezhessék magukat az épületen belül. Ha a tanulók jól érzik magukat az iskolában, akkor kevésbé alakítanak ki az iskola falain kívül szubgroupokat.

9.3. A prevenció lehetőségei:

A leghatékonyabb módszer az, ha nem jutunk el az agresszió súlyosabb megjelenéséig, vagyis a megelőzés, a prevenció.

Első lépés a *kiszűrés*. Okos és felelős pedagógus, különösen, ha osztályfőnök vagy csoportnevelő, az első pillanattól megfigyeli az új gyermekközösség, új tanuló verbális közléseit, metakommunikatív megnyilvánulásait. Figyeli viselkedésének egész rendszerét, megpróbálja feltérképezni, hogy személyiségjegyei kiválthatnak-e agressziót.

Az erkölcsi normák alapjainak oktatása minden tanórán és a tanórákon kívül is alapvető, de jó lenne külön Erkölcstan tantárgy keretében megtanítani a gyerekeket az alapvető magatartási, illem és etikai normákra.

A szülők felelősségének és az iskola nevelő hatásának, szabályainak erőteljesebb hangsúlyozása vált szükségessé jogi és belső működési szabályok kialakításával egyaránt, elősegítve a pedagógiai munka értékének helyreállítását.

Iskolapszichológiai hálózat kiépítése segíthetné a pszichés munkára történő szocializációt az intézményekben. Az iskolapszichológus szerepe lényeges: kiszűri a problémás eseteket, koordináló, kapcsolattartó tevékenységet folytat az összes érintett személlyel és intézménnyel, esetkonferenciákat szervez, mediációs folyamatokat indít el, „egy kézben tudja tartani” a problémás gyermekek ellátását.

Előadás sorozatok rendezése szülőknek, pedagógusoknak szakemberek meghívásával, - pl. Nevelési Tanácsadó szakemberei, PIHGY szakértői, szaktekintélyek – tudatosabb megértést és működéseket indíthat el.

A kooperatív tanulási módszerek alkalmazása kevesebb konfliktust eredményez az iskola különböző szintereiben.

9.4. Konfliktuskezelés az iskolában:

Fontos elem a korai feltárás és feloldás, a *reverzibilitás érvényesítése*. A korábban megismert, feltárt jelenségek alapján jó diagnózis készíthető. A folyamat sok esetben időben visszafordítható: beszélgetéssel, törődéssel, családlátogatással, referenciaszemélyek segítő bevonásával. Jó módszer a *mediálás*, ám a mediátori szerep sokszor nehéz. Az etikai szabályok megtartása, a tárgyilagosság itt különösen fontos. Néha szükség van az *akut kezelésre*, ám ez is lehet nehéz feladat, mert jogi problémákat vethet fel. Ismerünk esetet, amikor dühöngő, már-már ön- és közveszélyes, késsel hadonászó fiatal a nevelő és néhány társa erővel lefogott és ártalmatlanná tett, ám gyermekbántalmazás címen feljelentés lett a dologból. Van, amikor nincs mód az akut kezelésre, vagy nincs alkalmas személy, jöhet azonban az *azonnali utókezelés*. Olyan esetben alkalmazandó, amikor lezajlott, de nem oldódott meg egy konfliktus, várható, hogy folytatása lesz, ha nem sikerül kezelni.

Megszervezhetőek konfliktuskezelési - és mediációs tréningek diákok részére, szakemberek által kidolgozott ismeretanyag és módszertani gyakorlatok révén. Az iskolai közösségekben

kortársi közvetítők, mediátorok felkészítésével enyhíteni lehet az erőszakos cselekmények kialakulását. A mediátor nem bíró, részrehajlás nélkül tevékenykedik, mint egy katalizátor. Célja: a konfliktus feloldása, az adott helyzetben a legjobbnak tekinthető megoldás megtalálása.

Konfliktuskezelési és mediációs tréningeket lehet tartani pedagógusok részére is, ahol elsajátíthatják a hatékony beavatkozás technikáit, hogy halogatás helyett, azon melegében tudják kezelni a kialakult helyzeteket. *Az agressziókezelés fontos személyiségjegyeket és nagyfokú módszertani kultúrát igényel a pedagógustól.*

Alapvető fontosságú tényező a *pedagógus emberképe*. Ez határoz meg voltaképpen mindent, itt ragadható meg, kinek, minek látja a tanítványát, különösen a problémásat, a magatartászavarost, a védelemre szorulókat, az agresszort és áldozatát egyaránt.

Fontos a *szándék*, hogy a pedagógus felvállalja, itt tartja, kezeli, vagy igyekszik negligálni, kivonul, esetleg igyekszik valahogy megszabadulni a problémás tanulótl.

Elengedhetetlen a *higgadtság megőrzésének képessége, az önuralom, a saját erejébe vetett hit*. Persze ehhez tekintély is kell, melyet nem könnyű megszerezni. Alapvető fontosságú az *empátia* és az *ok feltárássra való elszántság*. Nagyon fontos volna a *humor* és mély bölcsesség, annak belátása, hogy mitől vált ilyenné ez a tanuló, vagy ez a helyzet. A pedagógus részéről a *stabilitás* a legfontosabb követelmény. A gyerekek számára biztos támasz kell, egyfajta szakmai, emberi *alázat* is. Annak az elismerése, hogy én sem tudhatok mindent, nekem sem lehet feltétlenül mindenkihez utam. *Feltétlenül kerülendő*: az előítélet, a stigmatizáció, a hatalomfitogtatás, az önteltség, a sértődés, a saját agresszió, az elhanyagolás, a negligálás.

Minden „ösi”, jól bevált módszert *ki kell próbálni*, amellyel köztudottan meg lehet előzni, vagy kezelni lehet a fenyegető gyermeki agressziót. Elsősorban a pozitív énkép kialakítására, erősítésére, a sikerélmény megélésére alkalmas tevékenységek megtalálására, a konfliktusok feltárássára, megoldási alternatívák kidolgozására, vagy az elterelés művészetére kell gondolnunk. Különösen figyelni kell az olyan képességek feltárássára, amelyek nem kötődnek szorosan az oktatáshoz, osztályzatokkal sem tudjuk mérni, értékelni.

Gyakran van szükség segítőkre, akár egy egész teamre is, tantestületen belül vagy kívül. Együttműködő szülők, egy jó edző, külső segítő munkatárs, akár a gyermekjóléti szolgálatnál, ha erre is szükség van, valamilyen külső, pozitív nevelő hatású közösség vezetője vagy ottani

kortárssegítők, a Nevelési Tanácsadó pszichológusa vagy pszichiáter, ha indokolt, számtalan lehetőség kínálkozik. Mindenképpen meg kell találni és igénybe kell venni a megfelelőt.

Konfliktuskezelő tréningek szervezése szülők részére, szituációs játékokon keresztül segítheti egy jobb nevelési attitűd kialakítását.

Mentor pedagógusok kijelölése a problémás gyerekek részére, megoldhatja az érzelmi deficit pótlását, a sérült érzelmi kötődés pótlását egy stabil és biztonságos személyhez.

9.5. A Nevelési Tanácsadó terápiás segítség nyújtása:

A nevelési tanácsadók az együttműködő, motivált családoknak tudnak segíteni - szakmai kompetenciájuk és jogi eszközeik alapján. Munkánk lényege abban áll, hogy amíg lehet, rendbe hozzuk a család érzelmi kapcsolatát a gyermekkel, segítjük a tünetek háttértényezőinek feltárását és a családon belüli működések átstrukturálását.

Esetkonferenciák szervezésével - lehetőleg az összes érintett kötelező részvételével: iskolaigazgató, osztályfőnök, pedagógusok, gyerek, szülő, iskolapszichológus, gyermekvédelmi felelős, gyermekjóléti szolgálat szakembere – sokszor egészen gyors és mély hatások indulnak el.

Kognitív terápiás módszerek alkalmazásával a torzult gondolkodási sémák felismerése és átalakítása is lehetővé válik. A viselkedésterápiás elemek nagy segítséget nyújthatnak a figyelemzavar-hiperaktivitás rendellenességek kezelésében.

A korai kötődési zavar jelenléte, az érzelmi hiányállapot, a személyiség alapzavar szintű sérülése miatt elengedhetetlen a hosszú feltárási terápiák, a relaxációs - meditációs, illetve a módosult tudatállapotot létrehozó terápiák alkalmazása.

A háttér tényezők feltárása dinamikus szemléletű egyéni pszichoterápia, valamint családterápia alkalmazásával valósítható meg. Nagyon fontos megismernünk a gyermek érzelmi pozícióját a családban, valamint az egész család érzelmi hálózatát.

Valamennyi módszer megszervezhető csoportos formában is, melyet pszichodráma egészíthet ki hatékonyan.

9.6. A Szakértői és Rehabilitációs Bizottság

Vizsgálatai alapján hozott döntésével segítheti a normál közösségben nem kezelhető magatartás zavarral rendelkező gyerekek speciális nevelési-oktatási intézménybe kerülését,

ami azonban ellentmond az integrált nevelés elveinek. Jelenleg nem igen léteznek speciálisan magatartás zavarok ellátására létrehozott nevelési, oktatási intézmények.

9.7. A Gyermekjólét Szolgálat azonnali bevonása

Az agresszív, antiszociális tanulók a leginkább veszélyeztetettek és a háttérben ott áll a változtatásra képtelen család. A gyermekvédelmi törvények lehetőséget adnak a megfelelő időben történő beavatkozásra – amivel nem mindig élnek az intézmények.

A Gyermekvédelmi törvények szigorításával a gyermek védelembevételének, majd egy ponton a családból való kiemelésének sokkal korábban meg kellene történnie az erre a célra létrehozott speciális bentlakásos, terápiás rezsielvekkel működő nevelési-oktatási intézményekbe. A csődöt valló családoktól a nevelést hivatásos szakember hálózatnak kellene átvennie (pszichiáter, pszichológusok, gyógypedagógusok, speciálisan képzett tanítók, tanárok, gyermekvédelmi és szociális szakemberek), természetesen a család szoros bevonásával és a családhoz történő visszahelyezés keresésének állandó lehetőségével.

10. Összefoglalás

Egy jól működő, egymásra épülő rendszerben az agresszív viselkedések szocializációja hatékonyabb eszközökkel, tudatosabb módszerekkel folyhatna. Az óvodák és az iskolák jelenthetnék az első színteret az agresszió kezelésében. Az elhárító, szőnyeg alá seprő hozzáállás helyett megtanulható és tudatosan kezelhető a konfliktusok feldolgozása, a kirobbanó agressziók kezelése. A pedagógusok, diákok, szülők előadások segítségével és főként jól kimunkált gyakorlati konfliktuskezelő, mediációs képzésekkel közösen alakíthatják az iskola életében jelentkező problémák rendezését. A Nevelési Tanácsadó szakemberei, iskolapszichológusok, klinikai pszichológusok, pszichiáterek esetkonferenciák és terápiás szolgáltatások szervezésével segíthetik a helyzetek, családok, gyerekek problémáinak terápiás rendezését és a család motiválását. A Gyermekvédelmi intézmények bevonása pedig a gyermek védelme érdekében tett intézkedések sorozatát indíthatja el. Jelenleg nem működnek olyan nevelési, oktatási intézmények, ahol speciális pedagógiai és terápiás rezsielvekkel, kidolgozott szakmai elvek mentén a családból sokszor kiemelve, de a család bevonásával folyhatna a gyerekek ellátása. Ehhez *oktatáspolitikai, jogszabályi* változások szükségesek, de elengedhetetlen a napi munkában dolgozó pedagógusok szemléletváltása is. *Az empatikus, következetes, elfogadó* és nem megsértődő bánásmód, sikerélmények biztosítása, *pozitív énkép kialakítása*, a pedagógus, szülő, gyermek *önismeretének fejlesztése* változásokat indíthat el

ezen a területen. A pedagógus, pszichológus, gyermekvédelmi szakemberek *felismerő-analizáló tevékenysége, a konfliktuskezelő, mediációs technikák* elsajátítása, külső szakemberek bevonása, *pszichoterápia és gyermekvédelmi intézkedések* alkalmazása egymásra épülő beavatkozási stratégia lehet a jövőben.

Közös ügyünk, mindannyiunk érdeke és alapvető jogunk, hogy erőszakmentes társadalomban élhessük életünket, ezért meg kell tanulnunk az együttműködés, és összefogás fogalmainak alkalmazását mindennapjainkban.